

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Psychiatrie en psychoanalyse in beweging: relevante kwesties

J. Ubbels

Samenvatting

De psychoanalyse heeft een schat aan gegevens opgeleverd op het gebied van de subjectiviteit. De wetenschappelijke bewerking daarvan heeft andere criteria nodig dan louter natuurwetenschappelijke. Als de psychiatrie zich bekeert tot de biologie en medische classificatie volgens DSM-IV lijkt het probleem opgelost, maar het is de vraag of dat op den duur bevredigend zal zijn. Ook de psychiatrie heeft behoefte aan een psychoanalytische psychologie die gebaseerd is op subjectiviteit en intersubjectiviteit.

Anderszins kunnen psychoanalytische behandelmethoden alleen een plaats behouden binnen de psychiatrie wanneer over indicatie en behandelverloop wetenschappelijke verantwoording wordt afgelegd.

Trefwoorden

biologische psychiatrie, intersubjectiviteit, neurowetenschappen, psychoanalyse, richtlijnen

Inleiding

Hebben psychiatrie en psychoanalyse elkaar nog iets te bieden? Deze vraag is aan de orde, nu de psychiatrie steviger dan ooit in de medische traditie is verankerd en zich nog maar weinig aan de psychoanalyse gelegen laat liggen. Op hun beurt voelen veel psychoanalytici zich niet thuis in de huidige psychiatrie waarin, zoals zij het ervaren, het monotone biologisme en het rechttoe-rechtaandenken domineert.

J. Ubbels, psychiater/psychoanalyticus voor kinderen en volwassenen, is opleider bij de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse. Hij is als staflid verbonden aan het Nederlands Psychoanalytisch Instituut te Amsterdam en is daarnaast vrij gevestigd.

Correspondentieadres: J. Ubbels, Roosmarijnhof
21, 1115 DW Duivendrecht.

Terwijl de biologische psychiatrie bloeit, is de positie van de psychoanalyse al jarenlang zorgwekkend. Internationaal loopt het aantal analysepatiënten terug en neemt de toestroom naar de opleiding tot psychoanalyticus af. Vriend en vijand zijn het erover eens dat de psychoanalyse in een isolement is geraakt.

Gelukkig zijn er binnen de biologische psychiatrie ook geluiden dat de psychoanalyse niet voor de psychiatrie verloren mag gaan. Kandel (1998, 1999) publiceerde in het *American Journal of Psychiatry* een tweetal polemische artikelen waarin hij allereerst het verval van de psychoanalyse toeschrijft aan de hooghartige, antiwetenschappelijke houding van vorige generaties psychoanalytici. Volgens hem kan de biologie de psychoanalyse nieuw wetenschappelijk leven inblazen en hij besluit zijn vertoog met een oproep om gezamenlijk meer te begrijpen van lichaam en ziel, 'herinnering en verlangen'. Reijzer (1998) stelt in zijn commentaar hierop een tweetal fundamentele vragen: is het wel zo vanzelfsprekend dat de ene wereld vanuit de andere beter te doorgronden is en kan de psychoanalyse een wezenlijke oplossing vinden voor haar wetenschappelijke problemen door zich overwegend biologisch te definiëren?

De wereld van de psychoanalyse is die van de subjectiviteit en de daarop gebaseerde kennis over psychisch functioneren. Onder subjectiviteit verstaan wij het geheel van persoonlijke psychologische factoren – gevoelens, interesses, normen – die bepalen hoe iemand in de wereld staat in relatie tot andere mensen. De wisselwerking tussen de subjectiviteit van de één en die van de ander noemen wij intersubjectiviteit. Subjectiviteit en het unieke dat de psychoanalyse op dit gebied aan de wetenschap heeft toegevoegd, neem ik als uitgangspunt voor verdere gedachtevorming.

De unieke bijdrage van de psychoanalyse

Door goed te luisteren naar de vrije associatie kon de psychoanalyse aan het einde van de negentiende eeuw betekenis geven aan de tot dan toe volstrekt onbegrijpelijke verschijnselen van de hysterie. De psychoanalyse was een geheel nieuwe manier om de beleavingswereld te onderzoeken en de meest fundamentele bevinding daarbij was dat subjectiviteit als geheel voortdurend in beweging is onder invloed van een krachterspel met conflicten en compromisvormingen. Een tweede fundamentele bevinding is de betekenis die de kinderwereld en dan met name de kinderlijke seksualiteit in de loop van het leven blijft houden. De concepten die betrekking hebben op het driftleven en de onbewuste fantasie zijn ontwikkeld omdat zij een in de biologie gefundeerde verklaringsmogelijkheid bieden voor de ontwikkeling, organisatie en dynamiek van subjectiviteit.

De psychoanalytische methode heeft toegang gegeven tot ervaringen die buiten het gebied liggen van wat gebruikelijk bewust beleefd wordt. Hoe je dat nieuwe ervaringsgebied van 'het onbewuste' conceptualiseert is een

tweede. Freud deed dat solipsistisch door de aanname van een ruimtelijke psyche waarbij 'het onbewuste' zich kenmerkt door een aparte wijze van functioneren volgens het primaire proces. Het hoofdkenmerk daarin zijn de basale denkprocessen waarin de causaliteit in de tijd is buitengesloten. Vanuit een hedendaags intersubjectief standpunt wordt het onbewuste daarentegen gedefinieerd als die gedachten, fantasieën, die de analyticus redelijkerwijs kan verwachten, maar die er in de bewuste beleving van de analysant niet zijn.

Thans zijn de basale psychoanalytische concepten toe aan een herziening en aanpassing aan de huidige stand van zaken in de wetenschap. Het is van belang om hierbij te onderkennen dat de psychoanalytische onderzoeksmethode een uitbreiding is van de introspectieve waarnemingen waar de filosofie zich van oudsher mee bezig heeft gehouden. Veel van de controverses binnen de psychoanalyse zijn te herleiden tot filosofische probleemstellingen. Zo is het mogelijk om de bekende splitsing tussen (Anna) freudianen, kleinianen en onafhankelijken terug te voeren op de verschillende mensbeelden van respectievelijk Descartes, Schopenhauer en Rousseau. Een ander voorbeeld is te vinden bij een hedendaagse psychoanalytische denker als Modell (1993) die uitvoerig stilstaat bij het onderscheid tussen het Ik en het zelf. De filosoof William James beschouwde dit als een onoplosbare paradox, maar hedendaags neurobiologisch onderzoek toont dat verschillende neuronale systemen uit aparte evolutionaire ontwikkelingsfasen hiervoor een verklaring zouden kunnen geven.

Vanzelfsprekend wordt de psychoanalyse ook in wetenschapsfilosofisch opzicht geconfronteerd met bekende probleemstellingen. Freud (onder andere in Freud 1923 en Van der Leeuw 1967) benadrukte dat de psychoanalyse een empirische wetenschap is omdat zij gebaseerd is op nauwkeurige observatie en experimenten. De psychoanalytische situatie is een experiment in vivo, dat bij het onderzoek van de alledaagse vergissingen, de droom en de dekherrinnering feiten aan het licht heeft gebracht, die in principe gereproduceerd kunnen worden. Maar het is evenzeer duidelijk dat de psychoanalyse tot dusverre niet heeft kunnen voldoen aan de traditionele maatstaven van de natuurwetenschappen.

In de jaren zeventig was de hermeneutiek met zijn criteria van coherentie en esthetiek voor veel analytici een opluchting omdat de natuurwetenschappen daardoor als overbodige ballast terzijde konden worden geschoven (Kuiper 1976). Dit wordt nu als een eenzijdig visie beschouwd. Betekenisgeving kan speculatief zijn, zoals onlangs bleek bij de publiciteit rond het 'false memory syndrome', en de psychoanalyse zou daarmee haar objectieveerbare wetenschappelijke geloofwaardigheid verliezen.

Ten slotte is er een derde optie, waarin de psychoanalyse als een ambacht gezien wordt dat gebruikmaakt van de bevindingen op diverse gebieden van wetenschap. De ambachtelijke techniek zou volgens gebruikelijke criteria een wetenschappelijke status kunnen krijgen, omdat het in principe

mogelijk moet zijn toetsbare predicties te maken over het effect van bepaalde interventies (Renik 1998a).

De unieke bijdrage van de psychoanalyse op het gebied van de subjectiviteit brengt dus met zich mee dat de psychoanalyse zich in wetenschappelijk opzicht bevindt binnen de driehoek van natuurwetenschappen, de filosofische kant van de mens- en maatschappijwetenschappen en de ambachtelijke (medische) behandelingsmethode. Dit kan men als het unieke van de psychoanalyse beschouwen, als haar creatieve potentieel, maar het ontslaat haar niet van de verplichting tot een adequate wetenschappelijke verantwoording.

De (inter)subjectiviteit in de psychiatrie

Kandels artikel kan suggereren dat de psychiatrie tegenwoordig voldoet aan de normen van een empirische wetenschap. De psychiatrie is echter een toegepaste wetenschap die, als ze zich weer bekeert tot het biologische primaat en de medische nosologie makkelijker terug kan vallen op het reductionisme van de fundamentele wetenschappen (Hendrikx 1998). De wetenschappelijke moeilijkheden van de psychiatrie lijken daarmee opgelost, maar het is zeer de vraag of dit op de lange duur bevredigend zal zijn. De psychiatrie heeft immers ook behoefte aan een psychologie die gebaseerd is op zorgvuldig luisteren en empathie. Uit recente redactionele commentaren in het *Tijdschrift voor Psychiatrie* en *De Psychiater* blijkt onvrede en bezorgdheid over de huidige situatie (Van Tilburg 2000, Nicolai 2000).

De psychiatrie kan op dit vlak veel aan een gemoderniseerde psychoanalyse hebben, maar de psychoanalyse biedt meer dan alleen 'empathie' in de gebruikelijke zin. Er is veel psychoanalytische kennis ontwikkeld over de dynamiek van de belevingswereld; de zelfgevoelsproblematiek bij de narcistische stoornissen of het terugvallen op een 'perverse' belevingswereld van anale almacht met verlies van de transitionele ruimte van de fantasie, zoals bij de parafilieën het geval is, zijn slechts enkele van vele voorbeelden (Gabbard 1994). Bovendien is de psychoanalyse de enige psychologie die rekenschap geeft van innerlijke destructiviteit.

Waarom heeft de psychiatrie dan zo'n moeite met de psychoanalytische kennis van subjectiviteit? Allereerst zij vermeld er wel degelijk psychiatrische waardering is voor wetenschappelijk werk gebaseerd op psychoanalytische concepten, zoals dat van de diagnostiek van de afweermechanismen (Van e.a. 1997), ondanks het gegeven dat afweer een ten principale onbewust proces is.

In de huidige tijd kan de afkeer van de psychoanalyse niet, zoals vroeger vaak het geval was, door psychoanalytici worden afgedaan als weerstand uit angst voor het 'unheimliche' van het driftleven of voor de pijn van de narcistische kwetsing. Het is nu aan de psychoanalyse om duidelijk te maken dat het haar ernst is met de opfrisbeurt van psychoanalytische con-

cepten zodat die meer in overeenstemming zijn met de stand van zaken in andere wetenschappen. Systemen van concepten hebben ertoe geleid dat er niet één, maar vele psychoanalyses lijken te bestaan, maar door de moderne communicatiemiddelen zoals discussies op internet, is er een veel grotere mate van uitwisseling van ideeën op gang gekomen.

Een voorbeeld van een obsoleet concept is het 'onbewuste' als een vat met inhouden die door duiden bewust worden gemaakt. Thans wordt algemeen onderkend dat wanneer een duiding, die op zich juist kan zijn, op het verkeerde moment gegeven wordt, het effect op het leerproces van de analyse averechts kan zijn. Naast het wegdrukken van gevoelens omdat deze onaangenaam zijn of gevoelens die vanzelf 'zwijgend' tot de werkelijkheid behoren, gaat het ook om gevoelens waar de analysant nooit iets mee heeft kunnen doen, zowel wat betreft onder woorden brengen en delen met anderen als wat betreft handelen en experimenteren.

Wanneer de psychiatrie binnen haar vakgebied, zowel wetenschappelijk als qua behandelmethodiek, een plaats wil geven aan subjectiviteit dan kan zij veel hebben aan een gemoderniseerde psychoanalyse.

Subjectiviteit en objectiviteit

Maar hoe valt subjectiviteit nu ooit te rijmen met de behoefte aan een objectieve werkelijkheid? Dit is een breed onderwerp waarover door psychoanalytici veel geschreven is onder de filosofische noemer van het postmodernisme.

Hoewel de klassieke psychoanalyse pretendeerde dat de autoriteit van de psychoanalyticus gebaseerd is op objectieve waarnemingen, werd ook vroeger wel aangevoeld dat de subjectiviteit van de analyticus in directe wisselwerking staat met de subjectiviteit van de analysant (Geerts 2000). Alleen de vrijheid en het theoretische kader om over deze intersubjectiviteit te denken, zijn pas de laatste decennia echt ter beschikking gekomen.

Gill (1982) paste bijvoorbeeld als eerste het intersubjectieve denken toe bij zijn omschrijving van de overdracht als een selectieve aandacht voor bepaalde aspecten en een selectieve verwaarlozing van andere aspecten van wat waargenomen wordt aan de analyticus.

Renik (1998b), een vooraanstaand psychoanalytisch denker op dit gebied, meent dat de psychoanalytische situatie als deel van de gewone werkelijkheid moet worden behandeld. Een analyticus dient zijn of haar analysant aan te moedigen om uit te spreken hoe deze de analyticus ervaart. Alleen dan kan het proces van werkelijkheidstoetsing volledig in de analyse betrokken worden en kan de analysant zelf beslissen hoe het verleden zijn of haar ervaring van de analyticus beïnvloedt.

Maar komt bij deze aandacht voor de intersubjectiviteit nog wel voldoende tot zijn recht dat de psychoanalyticus wel degelijk ook een waarnemer is van de overdracht van de analysant en dat de overdracht in de diepere lagen gebaseerd is op de archaïsche, infantiele fantasiewereld? Kernberg (1999)

meent dat de frequentie een rol kan spelen en dat bij een goed gevoerde psychoanalyse van vijf keer per week het intersubjectieve geleidelijk plaatsmaakt voor een meer archaïsche overdracht.

Een belangrijk bezwaar tegen de intersubjectiviteit is verder dat de psychoanalytische kennis over kinderontwikkeling onvoldoende tot zijn recht zou kunnen komen. De analyticus moet dan ook blijven zoeken naar wat de analysant nodig heeft voor zijn ontwikkeling, want in iedere neurose gaat een ontwikkelingsremming of -stagnatie schuil (Orange e.a. 1997).

Wanneer er geen objectiverende derde meer bestaat, is chaos het gevolg. Veel psychoanalytici (Elliott & Spezzano 1996, Gabbard 1997) zoeken daarom naar een dialectiek tussen op empirie gebaseerde, traditionele synthese en lineair denken enerzijds en postmodernistische gezichtspunten anderzijds.

Een voorbeeld hiervan is het denken over vrouwelijkheid. Een inmiddels sterk verouderde opvatting, die het imago van de psychoanalyse overigens geen goed heeft gedaan, is dat het doorwerken van 'penisnijd' noodzakelijk is in het ontwikkelen van vrouwelijkheid. Dit is een voorbeeld van lineair denken dat weinig ruimte overlaat voor andere mogelijkheden. Het hedendaagse psychoanalytische denken gaat uit van het biologische gegeven dat de hersenen van meisjes zich embryonaal anders vormen dan die van jongens. Lichamelijke belevingen en het lichaamsgevoel leiden rond de achttiende levensmaand tot de harde kern van een geslachtelijke identiteit. Dit is dus een voornamelijk lineaire voorstelling over de ontwikkeling van een kern, die moeilijk voor analyse toegankelijk is. Deze geslachtelijke kernidentiteit beïnvloedt de objectrelaties, wat weer aanleiding geeft tot identificaties en internalisering van de relatie met de moeder en de vader. Na het derde levensjaar, wanneer de geslachtelijke identiteit verder uitrijpt, wordt de ontwikkeling naar vrouwelijkheid 'postmodern' begrepen: op de existentiële vragen waarvoor kinderen gesteld worden, zijn meerdere antwoorden mogelijk. Kan er van mij gehouden worden met dit lichaam, kan ik er actief en passief mee zijn en hoe is dat te verenigen met de jaloezie die ik bij mijzelf en bij anderen waarneem? Penisnijd kan één van de verhalen hierover zijn. Een psychoanalyse maakt het mogelijk om bij individuele verhalen stil te staan en naar andere antwoorden te zoeken (Kirsten Dahl 1996).

Psychoanalyse en de biologie van ontwikkeling Wanneer ernst wordt

gemaakt met een gezamenlijke poging om meer van lichaam en ziel te begrijpen (Kandel 1999), dan dienen psychoanalytici zich open te stellen voor de immense betekenis van de biologie, en met name van de neurowetenschappen. De grote aandacht voor bijvoorbeeld het geheugenonderzoek en onderzoek van hechting toont dat dit door psychoanalytici onderkend wordt. Maar de werkelijke uitdaging ligt in het toepassen van deze empirisch getoetste bevindingen binnen het specifieke psychoanalytische

kennisgebied over de ontwikkeling en dynamiek van subjectiviteit, affect en afweer. Wanneer dat lukt dan zullen de neurowetenschappers ook meer overtuigd raken van de betekenis van de psychodynamiek.

Een voorbeeld: op basis van wetenschappelijk onderzoek van de ontwikkeling van hechting bij heel jonge kinderen worden nu psychoanalytische theorieën over psychische ontwikkeling in biologische zin gevormd (Fonagy & Target 1997, Stern e.a. 1998). Kort samengevat gaat het erom dat kinderen geleidelijk verschillende gemoedstoestanden in zichzelf kunnen verdragen wanneer de moeder in staat is om 'langs zij' te komen in periodes van prikkeling. Een kind ontwikkelt dan een vermogen om te reflecteren over deze gemoedstoestanden, alsmede over de invloed daarvan op de moeder en omgekeerd. Kennis over de kwaliteit van die prikkeling wordt innerlijk opgeslagen als een verankering van het 'zijn met anderen'. Een specifiek psychoanalytische toevoeging hieraan is dat deze herinnering geen precieze afspiegeling is van de feitelijke ervaring, maar onvermijdelijk vervormd is door de wensen, fantasieën en angsten die op dat moment speelden. In de loop van het leven blijft deze herinnering bestaan naast andere op de herinnering gebaseerde emotionele schema's, die in een dynamisch samenspel beurtelings op de voorgrond zullen staan. Al deze herinneringen zijn vastgelegd in het procedurele geheugen. Neurowetenschappelijk onderzoek heeft onomstotelijk vastgesteld dat bewuste herinneringen in andere neuronale circuits worden vastgelegd, zodat het curatieve effect van een psychoanalyse niet op bewustmaken van deze herinneringen kan berusten. De psychoanalyse biedt een relationeel ervaringsgebied waardoor dergelijke, diep in de persoonlijkheid verankerde, ervaringen opnieuw in beweging kunnen worden gebracht en in een psychoanalytisch leerproces kunnen worden bijgestuurd.

Maar waar ligt de grens tussen zin en onzin? Die grens komt in zicht door de huidige mode om verschijnselen te verklaren met 'het zit in het impliciete geheugen'. Een belangrijk aspect van de overdracht wordt inderdaad gevormd door bovengenoemde habituele gedragspatronen en onbewuste emotionele schemata. Dat is nu eenmaal de gebruikelijk manier om de wereld tegemoet te treden en dus ook de psychoanalytische situatie. Olds e.a. (1997) gaven een biologische rechtvaardiging van de lange duur van een psychoanalytische verandering: vanuit de cellulaire en moleculaire biologie is bekend geworden dat voor bepaalde vormen van leren, zoals dat in het procedurele geheugen is vastgelegd, de productie van nieuwe proteïnkinasen nodig is om gen-expressie te veranderen. Dit gebeurt alleen na veel herhaalde ervaringen met een grote intensiteit. Op zich is er niets tegen zo'n verklaring: de vijand wordt met eigen wapens bestreden en wetenschap mag gebruikt worden om de eigen zaak te verdedigen.

De grens tussen zin en onzin wordt overschreden wanneer procedureel en impliciet geheugen de status van 'wetenschappelijkheid' krijgen en de psychoanalytische bevindingen over de beweeglijkheid van het geheugen ver-

volgens overboord gezet worden omdat 'deze nooit wetenschappelijk bewezen zijn'.

De ontwikkeling van de verdringingsbarrière en de infantiele amnesie zijn voorbeelden van uiterst waardevolle psychoanalytisch concepten. De belevingswereld van de kleuterjaren wordt bij de overgang naar de latentie deels 'opgelost' en deels verdrongen. Herinneringen aan zelf- en objectbeelden en relaties staan hierdoor niet meer zo ter beschikking als voorheen en omgekeerd leiden onverdraaglijke zelf- en objectbeelden ertoe dat herinneringen verdrongen worden (Sandler & Sandler 1983; Jacobson 1964). Dit is toegankelijk voor introspectieve waarneming, geeft zicht op de beweeglijkheid van het geheugen en op de noodzaak om in de loop van ontwikkeling vroegere belevingswerelden achter zich te laten. Psychoanalytici weten als geen ander hoe neurotische mensen daar hun hele leven mee kunnen worstelen.

Het is de taak van de psychoanalyse om de door de biologie aangedragen bevindingen zo dynamisch mogelijk te conceptualiseren. De biologie beïnvloedt psychische rijping, maar het omgekeerde kan evenzeer geldig zijn. Een voorbeeld: het visuele, sequentiële geheugen speelt een rol bij het vermogen om beelden van het object innerlijk vast te houden. Maar zou het omgekeerd niet zo zijn dat zelf-objectdifferentiatie, en het daarbij horende belevingsspectrum van veiligheid en onlust, een stimulans is voor de ontwikkeling van het visuele geheugen?

Besluit

Natuurlijk kunnen de psychoanalyse en de daarvan afgeleide methoden voor de psychiatrie alleen geloofwaardig zijn, indien ze zich kunnen baseren op effectonderzoek. Maar het blijft de vraag hoe dat effectonderzoek moet worden uitgevoerd. Tegen het medische ideaal van gerandomiseerd klinisch onderzoek kunnen twee bezwaren worden aangevoerd: ten eerste zou het naast talloze praktische en methodologische moeilijkheden om ethische redenen onacceptabel zijn. Ten tweede zou de techniek van een psychoanalytische behandeling moeilijk in een protocol te vangen zijn, omdat het niet om het klinische beeld gaat maar om dieperliggende persoonlijkheids- en karakterstructuren en omdat een succesvolle voortgang afhankelijk is van de flexibiliteit waarmee de psychoanalyticus kan inspelen op de patiënt. Toch zijn bovenstaande bezwaren mogelijk vooral van principiële aard. Psychoanalyse streeft naar innerlijke vrijheid; het is een methode van psychische exploratie, een methode waarin de intersubjectieve ruimte en de vrije associatie het mogelijk maken om 'psychisch' te werken. Protocollisering past daar niet bij. Of zou dit toch een voornamelijk narcistische hinderpaal zijn? Want als een protocol tot kwaliteitsverbetering leidt zou je het toch van harte moeten toejuichen. Fonagy (1999) benaderde dit probleem onlangs van een andere kant: in iedere psychodynamische behandeling brengt de relatie tussen patiënt en behandelaar onver-

mijdelijk antitherapeutische effecten met zich mee en een protocol is de meest effectieve manier om dit te ondervangen.

Bij de psychoanalytische psychotherapieën ligt effectonderzoek in principe eenvoudiger omdat een psychotherapie per definitie op cureren gericht is en het daarbij niet ongebruikelijk is om behandelingsdoelen te formuleren. De psychotherapeutische aspecten en mogelijkheden van de psychoanalyse worden thans binnen de psychoanalyse beter op hun waarde geschat, waardoor 'de psychoanalytische familie' hoe dan ook interessanter wordt voor de psychiatrie (Kernberg 1999). Het ligt in de verwachting dat ook in Nederland psychoanalyse en psychoanalytische psychotherapie binnen afzienbare tijd weer in één kader zijn geplaatst, ook wat betreft de opleiding.

Een onvermijdelijke consequentie van een 'psychiatrische psychoanalyse en psychoanalytische psychotherapie' is dat deze zich zullen moeten voegen naar het voornamelijk lineaire denken van diagnostisch onderzoek en indicatiestelling. De voortgang van de behandeling zal ook geëvalueerd moeten worden op basis van een diagnostische beoordeling waarbij behandelingsdoelstellingen kunnen worden geformuleerd. Het is duidelijk dat de DSM-IV-classificatie ontoereikend is voor een relevante psychodynamische beoordeling en hopelijk zullen voor psychiatrie en psychoanalyse relevante beoordelingsinstrumenten ter beschikking komen. Hier ligt een taak voor de geïnstitutionaliseerde psychoanalyse en op het Nederlands Psychoanalytisch Instituut wordt hieraan dan ook hard gewerkt.

Voor veel psychoanalytici is dit nog verre van vanzelfsprekend. In een recente discussie over de indicatiestelling op het NPI, die in 1999 in het *Mededelingenblad* van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse gevoerd werd, was een belangrijk punt of een diagnostisch onderzoek wel verenigbaar is met een psychoanalytische attitude waarin het gaat om het zoeken naar emotionele contactmogelijkheden om te bezien wat er bewust en onbewust op gang gebracht kan worden. In deze visie is het intersubjectieve onverenigbaar met de eisen die de psychiatrie thans stelt aan haar behandelmethodieken.

In het algemeen kan echter gesteld worden dat de psychoanalyse thans ernst maakt met de wetenschappelijke verantwoording. Onlangs suggereerden Gunderson & Gabbard (1999) dat het systematisch verzamelen en ordenen van gevalsstudies het meest voor de hand ligt, zowel om onderzoek te doen naar het proces als bij het aantonen van behandelingseffect. Systematiek betekent hierbij het stap voor stap aan objectieve buitenstaanders duidelijk maken hoe conclusies totstandkomen.

In het kader van de gevalsstudie krijgen subjectiviteit en intersubjectiviteit een plaats met begrip van de complexiteit en onderlinge samenhang van gebeurtenissen. Een psychoanalyse is nu eenmaal een studie van het aller-individueelste, een studie die zich voltrekt in intimiteit en die vóór alles gaat over psychische werkelijkheden die nu eenmaal niet zo eenvoudig in taal te vatten, te ruiken of te meten zijn.

Literatuur

- Elliott, A., & Spezzano, Ch. (1996). Psychoanalysis at its limits: navigating the postmodern turn. *Psychoanalytic Quarterly*, 65, 52-84.
- Fonagy, P., & Target, M. (1997). Attachment and reflective function: their role in self-organization. *Development and Psychopathology*, 9, 679-700.
- Fonagy, P. (1999). Achieving evidence-based psychotherapy practice: a psychodynamic perspective on the general acceptance of treatment manuals. *Clinical Psychology*, 6, 4, 442-444.
- Freud, S. (1923). Two encyclopaedia articles. *Standard Edition Vol. XVIII*. Londen: Hogarth Press, p. 234-259.
- Gabbard, G.O. (1994). *Psychodynamic Psychiatry in clinical practice*. Washington/Londen: American Psychiatric Press.
- Gabbard, G.O. (1997). A reconsideration of the objectivity in the analyst. *International Journal of Psycho-Analysis*, 78, 1, 15-27.
- Geerts, A. (2000). Enkele gedachten over intersubjectiviteit vroeger en nu. *Mededelingenblad Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse*, 15, 2, 41-43.
- Gill, M.M. (1982). *Analysis of Transference*. New York: International Universities Press.
- Gunderson, J.G., & Gabbard, G.O. (1999). The case for psychoanalytic therapies. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 47, 3, 679-704.
- Hendriks, M. (1998). Psychotherapie en de biologische revolutie. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 40, 7, 385-395.
- Jacobson, E. (1964). *The self and the object world*. New York: International Universities Press.
- Kandel, E.R. (1998). A new intellectual framework for psychiatry. *American Journal of Psychiatry*, 155, 4, 457-469.
- Kandel, E.R. (1999). Biology and the future of psychoanalysis: a new intellectual framework for psychiatry revisited. *American Journal of Psychiatry*, 156, 7, 228-247.
- Kernberg, O.F. (1999). Psychoanalysis, psychoanalytic psychotherapy and supportive psychotherapy: contemporary controversies. *International Journal of Psycho-Analysis*, 80, 6, 1075-1093.
- Kirsten Dahl, E. (1996). The concept of penis envy revisited: a child analyst listens to adult women. *Psychoanalytic Study of the Child*, 51, 303-326.
- Kuiper, P.C. (1976). *De mens en zijn verhaal*. Amsterdam: Polak & Van Gennep.
- Leeuw, P.J. van der (1967). Over Freuds theorievorming. In P.J. van der Leeuw, *Hoofdstukken uit de hedendaagse psychoanalyse*. Arnhem: Van Loghum Slaterus.
- Modell, A.H. (1993). *The private self*. Londen: Harvard University Press.
- Nicolai, N. (2000). Psychiatrische psychotherapie 2000. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 42, 2, 71-72.
- Olds, D.D., & Cooper, A.M. (1997). Dialogue with other sciences: opportunities for mutual gain. *International Journal of Psycho-Analysis*, 78, 219-225.
- Orange, D.M., Atwood, G.E., Stolorow, R.D. (1997). *Working intersubjectively*. Contextualism in Psychoanalytic Practice. Hillsdale NJ: Analytic Press.
- Reijzer, H. (1998). Redactioneel. *Tijdschrift voor Psychoanalyse* 4, 130-131.
- Renik, O. (1998a). The analyst's subjectivity and the analyst's objectivity. *International Journal of Psycho-Analysis*, 79, 3, 487-499.
- Renik, O. (1998b). Getting real in analysis. *Psychoanalytic Quarterly*, 67, 4, 566-594.
- Sandler, J., & Sandler, A.M. (1983). The 'second censorship', the 'three box model' and some technical implications. *International Journal of Psycho-Analysis* 64, 4, 413-427.
- Stern, D. e.a. (1998). Non-interpretive mechanisms in psychoanalytic therapy: The 'something more' than interpretation. *International Journal of Psycho-Analysis* 79, 5, 903-923.
- Tilburg, W. van (2000). Het jaar 2000 en de grote woorden. *De Psychiater*, 7, 1, 2.
- Van, H.L., Spijker, A. van 't, Trijsburg, R.W. (1997). Diagnostiek van afweermechanismen. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 39, 11-23.

Summary

A wealth of data on the dynamics of subjectivity has been produced by psychoanalysis. The scientific processing of these data needs other criteria than those of the natural sciences only. In psychiatry this problem seems to be solved, as long as psychiatry is defined as biological. However, in the long run psychiatry will need a psychoanalytic psychology based on careful listening and empathy, subjectivity and intersubjectivity.

Keywords

biological psychiatry, intersubjectivity, neurosciences, psychoanalysis, treatment manuals

Het artikel werd voor publicatie geaccepteerd op 7-2-2000.